

MEGJEGYZÉSEK A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS ROVÁSFELIRATOS EDÉNYEINEK IDŐRENDJÉHEZ, TÖRTÉNETI- RÉGÉSZETI HÁTTERÉHEZ A 6. KORSÓ ÚJABB VIZSGÁLATI EREDMÉNYEI ALAPJÁN

SZABÓ GÉZA

KIVONAT: A Nagyszentmiklósi kincs és rovásfeliratai egészen különleges helyet foglalnak el a honfoglaláskor kutatásában. A korábbi kutatások folytatásaként azt próbálom felvillantani, hogy a rovás feliratok akár csak három betűje – egy szó – miként tükrözi mindazt a problémahalmazt, amelyről évtizedek óta beszélnek a legkülönbözőbb tudományterületek képviselői, de megoldására az alapvető lépések eddig elmaradtak. Nem halogatható olyan kérdések újragondolása, mint az eltérő nyelvű és etnikumú, kultúrájú, világképű csoportok helyzete és szerepe honfoglalóink között, vagy a genetikai vizsgálatok és a korábbi történeti, régészeti, de akár nyelvtörténeti modellek használhatóságának korlátai. A rovásfeliratokban, embertani adatokban, a régészeti leletekben, szokásokban egyaránt tükröződő, a honfoglaláskori népcsoportok különböző eredetére utaló adatok óhatatlanul is felvetik azt a kérdést, hogy a 6. korszak alján látható négy nyelvű felirathoz a korszakon belül több népcsoport, több kultúra, több eredetmonda, akár több hitvilág is tartozott? Az újabb megfigyelések arra mutatnak, hogy számos eddig vagylagosan megfogalmazott kérdés, mint a ha-

gyományos ugor-török háború, vagy akár csak a sámán-táltos vita lényegében talaját vesztí. Sokkal izgalmasabb lesz a konkrétan vizsgált közösségen, akár egyetlen család hagyatékán belül is a helyes arányok megtalálása, és ehhez a Nagyszentmiklósi kincs újabb archaeometriai vizsgálatainak eredményei alapján a négy nyelvű rovásfeliratai miatt kulcsfontosságú 6. korszak kapcsolatrendszerének áttekintése az egyik fontos szálát jelentheti.

KULCSSZAVAK: Nagyszentmiklósi kincs, rovásírás, iráni kapcsolatok, honfoglaláskor

A Nagyszentmiklósi kincs és rovásfeliratai egészen különleges helyet foglalnak el a honfoglaláskor kutatásában.¹ A korábbi kutatások folytatásaként² azt próbálom felvillantani, hogy a rovásfeliratok akár csak három betűje – egy szó – miként tükrözi azt a problémahalmazt, amelyről évtizedek óta beszélnek a legkülönbözőbb tudományterületek képviselői, de megoldására az alapvető lépések eddig elmaradtak. Nem halogatható olyan kérdések újragondolása, mint az eltérő nyelvű és etnikumú, kultúrájú, világképű csoportok helyzete és szerepe honfoglalóink között, vagy a genetikai vizsgálatok és a korábbi történeti, régészeti, de akár nyelvtörténeti modellek használhatóságának korlátai. A Kárpát-medence és a Kaukázus között évezredek át hasonló dinamikával zajló folyamatok alapján régészként ezúttal is inkább csak a figyelmet hívhatom fel arra, hogy a markáns iráni szál kutatására eddig alig történt lépés.³ Fontos lenne, hogy éppen az egyik legfontosabb kontaktzónában a célzott és komplex kutatások mielőbb rendszerszerűvé váljanak.

A Nagyszentmiklósi kincs tárgyainak eddigi csoportosításai, időrendjének megállapítása során alapvető, a készítéssel és használatával kapcsolatos jelenségeket nem vettem figyelembe (1. kép). Készítéstechnikai szempontból például

1 László–Rácz 1977; Hosszú–Zelliger 2014; Fehér 2021.

2 Szabó 2021a.

3 Szabó 2017a; 2017b.

ugyan legalább két csoport rajzolódik ki,⁴ de mindkettő tárgyai hosszabb idő alatt készültek el, és ez inkább azonos műhelyhagyományokra, mint összetartozó készletekre utal. A leletegyüttesen végzett archaeometriai vizsgálatok⁵ eredményei alapján különböző területekről származó, hosszabb idő alatt összegyűjtött, utólag részben azonos fazonra igazított edényekről lehet szó.⁶ A feliratok egy része a 10. századnál biztosan nem korábbi,⁷ a 19. pyxis a 9. században készülhetett,⁸ a 20. tál utólag ráerősített csatjának honfoglaláskori, 9–10. századi párhuzamai kizárják a kizárólagos avar kori használatot.⁹ Az újabb adatok az utóbbi idők avar kori keltezésével¹⁰ szemben az edények már korábban is feltételezett, 10–11. századi használatára, 1028 körüli elrejtésére utalnak.¹¹

A kaukázusi néprajzi adatok alapján pontosan értelmezhető nászjelenet a 2. korszó ragadozómadaras ábrázolásában és a 6. korszó alán nyelvű rovásfelirata egyaránt ezekre a magyar szempontból még mindig alig kutatott területek felé mutatnak. Ez a mellőzöttség azért is érthetetlen, mert a honfoglaláskori emlékanyag kaukázusi-alán kötődése mind nyelvészeti, mind régészeti oldalról régóta ismert.¹² A témakör szerteágazó szálaiból ezúttal csak néhány kérdésre szeretném felhívni a figyelmet, melyek elsősorban a Nagyszentmiklósi kincs 6. számú, 23,5 cm magas, 1,25 l űrméretű¹³ korszójának négy nyelvű rovásfelirataihoz kapcsolódnak és az újabb kutatások fényében, a leletegyüttes időrendjéhez, történeti-régészeti háttérével összefüggésben merültek fel.

4 László–Rácz 1977, 28.; Bühler–Freiberger 2018, 11–13.

5 Daim et al. 2015; Bühler–Freiberger 2018.

6 Szabó 2021a, 209–210., 2. kép.

7 Vékony Gábor és nyomában Hosszú–Zelliger olvasatai szerint, Vékony 1987, 218.; Hosszú–Zelliger 2014.

8 Wamers 2015, 107–108.; Schulze–Dörlamm 2010, 138.

9 Schulze–Dörlamm 2010, 135–136.

10 Garam–Kovács 2002; Bálint 2004.

11 László–Rácz 1977; Vékony 1973; 2004; 2020.

12 Munkácsi 1901; Fodor 1973; 2014.

13 László–Rácz 1977, 142.

A 6. korszak az újabb archaeometriai vizsgálatok tükrében

Hampel József már a kutatás kezdetén leszögezte, hogy a leletegyüttesben a 6. korszak a két figurális ábrázolású edény után a legszebb tárgy, a legtöbb díszítésmód és formai megoldás ezen figyelhető meg. (2. kép) Alakja a többihez hasonló, a talpazata azonban bordákkal tagolt, felette egy kidomborodó, növényi díszítésű szalag fut körbe. (3. kép) Ez utóbbit a 8. csészé szélén futó, hasonló módon, gyűrűs végű ponccal kiemelt háttérű motívumokkal kapcsolta össze. Az edény hasán végigfutó bemélyített szalagok közeiben csepp alakú díszek láthatók (2. kép), fölöttük pedig az 5. korszéhoz hasonló, de annál sokkal díszesebb és tagoltabb levelek borítják.¹⁴ (4. kép). Nikola Mavrodinov a díszítés részletei és magas színvonala alapján kapcsolatot feltételezett a 2. korszakkal, a szájjára ráforrasztott, gyöngyözött drót alapján (5. kép) pedig az 1. korszakkal is.¹⁵

László Gyula ugyancsak kulcsfontosságú tárgynak tekintette a 6. korszakot, mert szerinte összeköti az általa két részre bontott kincsleletben a „fejedelem” (3–6., 8–12., 15–17., 22–23.), és az 1. számú, mintegy 4,4 literes korszakkal való hasonlatosságai révén a „fejedelemasszony” (1–2., 7., 13–14., 18–21.) asztali készletét. A mindkét edényen látható vésett-poncolt indák egyik szárának a másik alatti jellegzetes átbújtatása, a kiemelkedő nyakgyűrű (6. kép), a hornyolatokra bontott nyak és a szélesen lecsüngő levélkoszorú ellenére is indokoltnak tartotta az alján lévő rovásírás (7. kép), a poncolt háttérű inda, a „beszegett” levélkoszorú és főként a kígyóvonalas palást-tagozás alapján az eltérő csoportba sorolást. Megjegyezte azonban azt is, hogy a poncolt háttérű indás minták elsősorban az általa a fejedelemnek tulajdonított készletre jellemzők, azok megvannak a 3., 6. és 8. számú edényen, míg a másik készletből csak a 7. korszak lábán. Az utóbbi jelenség kapcsán a hasonló részen díszítetlen szászánida edények alapján felvetette annak a lehetőségét is, hogy a poncolt-vésett dísz má-

¹⁴ Hampel 1884, 20., 9. ábra.

¹⁵ Mavrodinov 1943, 14.

sodlagosan került az „üres” helyre, szerinte ezt a 8. csésze számú tájára utólag helyezték, a rovásírást részben eltakaró poncolt háttérű fül is alátámasztja.¹⁶

Bálint Csanád a 6. korszak hasán körbekigyózó szalagminta és cseppalakú díszítőelemek párhuzamait a 6–7. századi bizánci ornamentikában látja, a tárgy készítését így a 8. század első felére teszi. Feltételezi, hogy az 1., 5. és 6. korszak egy időben és egy műhelyben készült, s velük egykorú a 8. csésze is, kormeghatározó közös vonásuknak a gyűrűsponcokkal kitöltött háttérű indadíszeket tartja.¹⁷ A 6. korszak négykaréjos száját díszítő palmetták (5. kép) apró részleteinek Matilde Schulze-Dörlamm külön figyelmet szentelt. Megfigyelése szerint a négy részre osztott perem mezőiben levő sima, két-két kifelé ívelő palmettából álló indadíszek fényes felületükkel a gyűrűsponccal leütött háttérből magukra vonzzák a tekintetet. Ezeket egy pajzs alakú csomó tartja össze, és itt az egyenes alapot még egy vízszintes bevágás is hangsúlyozza. A szerző külön felhívja a figyelmet arra, hogy a késői avar korszak öntött fémmunkáival szemben, ahol az indákat szinte kizárólag kerek vagy bilincsszerűen ívelt csomók tartják össze, ezek a pajzs alakú csomók a 9. századtól a 10. század elejéig a gazdag morva sírok mellékleteinek is tipikus díszítései.¹⁸ A morva leletek felé mutató szálak a magyar kutatás számára sem ismeretlenek. Szőke Béla már mintegy fél évszázaddal korábban felhívta a figyelmet a vésett, indadíszes, poncolt háttérű – általa a 9. században továbbélő avarokhoz kötött – morva leleteknek és a Nagyszentmiklósi kincs díszítéseinek kapcsolatára.¹⁹

Legutóbb – és legalaposabban – Birgit Bühler, Viktor Freiburger és Mathias Mehofer vizsgálták a 6. számú korszakot.²⁰ Szerintük is ez a legösszetettebb díszítésű tárgy a kincsletben a figurális ábrázolású 2. és 7. korszak mellett. A nyakgyűrűje (6. kép) megtalálható az 1., 2., 5. és 7. számú edényeken is, a kidudo-

16 László-Rácz 1977, 142–147., 69–70. kép.

17 Bálint 2004, 447.; azonban az általa bemutatott példák alapján is jól látható, hogy a körbekigyózó szalagmintát és cseppalakú díszítőelemeket sokkal tágabb időszakban használták (Bálint 2004, 195. kép).

18 Schulze-Dörlamm 2010.

19 Szőke 1960.

20 Bühler-Freiburger 2018, 61–68., T. 131–154.; (Kunsthistorisches Museum Wien, Antikensammlung, Inv. No.: VII B 28.)

rodó szerkezeti elemet fölülről záró pikkelysor a 2., 7., az alul futó zsinórminta az 1., 5. korszón is látható, fő díszítése pedig alig tér el az 1. és 5. edényekétől. A nyakán és lábán lévő kannelúra (2. kép) ismétlődik az 1. korszón, ott azonban a talprész díszítetlen. Az is közös ebben a két edényben, hogy a négy- és a háromkaréjos szájrészt egy-egy ráforrasztott gyöngydróttal zárták le. (5. kép) A száját díszítő, általuk liliumszerű virágoknak tartott díszítést a 3. korszó peremén lévő indadíszekhez kapcsolják.²¹ A has felső részén körbefutó függő akantuszlevelek (4. kép) az 1., 5. edényeken is megtalálhatók, redukált változatuk pedig a 7. korszón is, ugyanakkor a testének nagy részén kígyózó, bemélyedő szalagdísz vonalvezetésében hasonló a 3. és 4. korszókon látható, de ott egymásba kapcsolódó láncszemekből formázott motívumhoz. A talpgyűrű felett a gyűrűs ponccal leütött háttérből kiemelkedő csomózott indadísz (3. kép) ismét a 7. korszó alján körbefutó motívumokhoz kapcsolja. Az aranyfóliával borított, belül réz, utólag felhelyezett fül (2., 5. kép) hasonló formájú, mint a 3., 5. és 7. korszó fogója. A szerzők szerint a 6. korszó alján lévő rovásfeliratokat bekarcolták az anyagba.²² (8. kép) Külön kiemelik, hogy az 1., 3., 4., 5., 6. korszó alján nincsenek varratok, ami arra mutat, hogy az edények talpát és testét egyetlen aranylemezből alakították ki.²³ Feltételezik, hogy az alapformát két lépésben állították elő, először a korszó felső részét sima talppal, szabályos, kerek szájjal, sima felületekkel, s csak utána alakították ki a talpgyűrűt. A 6. korszón hét zónára osztható díszítések (négykaréjos száj poncolt díszítéssel; kannelúrázott nyak; nyakgyűrű trébelt rozetta- és virágmintákkal; trébelt levél- és virágmotívumok a nyak tövénél; kígyózó szalagmotívum és cseppalakú díszek a hason; a talp felett kidomborodó, növényi mintákkal, gyűrűs ponccal díszített felület; lefutó kannelúrákkal díszített talpgyűrű) készítésének sorrendje a vizsgálatokat végzők szerint pontosan nem állapítható meg, csak feltételezhető. Logikusnak azt tartják, hogy először a legnagyobb, meghatározó felület, a has díszítését vitték fel.²⁴ A készítéstechnikai kísérletek során ők is így jártak el, majd a nyakgyűrű (6. kép), az alsó részek, vé-

21 Bühler-Freiberger 2018, 61.

22 Bühler-Freiberger 2018, 61.

23 Bühler-Freiberger 2018, 63.

24 Bühler-Freiberger 2018, 63–64.

gül a perem díszítését készítették el. Itt az egyik legfontosabb megfigyelésük az volt, hogy a négykaréjos száj kialakítása után felvitt növényi ornamentika hátterét is két lépésben készítették el: először az él közelében kihagytak egy sávot, amit csak a gyöngydrót felforrasztása után töltöttek ki teljesen a gyűrűsponccal.²⁵ (5. kép.) Felvetették annak lehetőségét is, hogy talán a 4. korszóhoz tartozó fül tévedésből került erre az edényre (5. kép), ami megerősíti, hogy palackként használták – az űrmérete és formája alapján már korábban is ezt feltételezték.²⁶ A talp belsejében látható rovásjeleket fémtűvel karcolták be.²⁷

A rendkívül alapos újabb vizsgálatok és megfigyelések azonban arra is egyértelműen rámutatnak, hogy az egyetlen darabból kialakított 1., 3., 4., 5., 6. korszók technológiai szempontból arra utalnak, hogy a kapcsolat van köztük, s ráadásul ez olyan alapvető jegy, amelyet utólagos megmunkálás már nem befolyásolhatott. A sajátos és ritka műhelyfogás arra mutat, hogy ezek az edények nagy valószínűséggel közel egy időben készültek és azonos helyről a kerültek kincsletbe. Ugyanakkor a díszítményeik elkészítésének sorrendje nem állapítható meg, a kísérletek is bizonyították, hogy jól elkülönülő egységekre bonthatók: ez lehetőséget ad a készítésük tér- és időbeli elhúzóására is. Ez a Nagyszentmiklósi kincs tárgyainak további vizsgálatában alapvető szemléleti változást jelent. Ennek tükrében például egészen más megvilágításba kerül a „fejedelem” és „fejedelemasszony” asztali készletére osztás kérdése, amit László Gyula vetett fel,²⁸ ám az utóbbi évtizedek kutatásai elutasították.²⁹ (Ez témánk vonatkozásában azért is érdekes, mert a csoportosítás egyik szempontja éppen az edényeken található rovásfeliratok megléte vagy hiánya volt.³⁰) László Gyula az általa egyaránt a „fejedelem” készletéhez sorolt 3., 4., 5., 6. korszók esetében is feltételezte, hogy az edények lábát forrasztással rögzítették.³¹ Mivel tisztázódott, hogy a talpgyűrűs korszokat egyetlen darabból

25 Bühler–Freiberger 2018, 65.

26 László–Rácz 1977, 142.

27 Bühler–Freiberger 2018, 65.

28 László 1970, 126; László–Rácz 1977, 28.

29 A Nagyszentmiklósi leleteket már Erdélyi István sem készletnek, hanem egy összehordott kincs tárgyainak tartotta: Erdélyi–Pataky 1968; Bálint 2004, 83.

30 László–Rácz 1977, 31.

31 László–Rácz 1977, 138., 142.

alakították ki, e sajátos műhelyfogás elterjedési területének lehatárolása választ adhat majd arra, hogy a kincs tárgyain belül ez az edénycsoport hol készülhetett.³² Mind technológiai, mind időrendi szempontból is érdekes az a további tény, hogy a 6. korszón két eltérő műhelyhagyományra utaló díszítés látható: a magasan domborított, plasztikus díszítés (6. kép) mellett a fa- és csontfaragás területén alkalmazott lapos, a térhatás növelésére durvított – itt gyűrűsponccal leütött – hátterű nóduszos indák³³ is vannak. (3., 5. kép.) Ráadásul az utóbbiak kialakítása a kísérletek szerint is külön, a többi elem készítésének sorrendjétől függetlenül történő lépésben történt.

Az újabb archaeometriai vizsgálatok megállapítása, hogy ezeknél a korszónál a palástot és talpgyűrűt is egyetlen darabból alakították ki, arra mutat,³⁴ hogy a kincslet tulajdonos szerinti felosztásának csak részben volt alapja, a négy korszó (3–6.) valóban különösen szorosan kapcsolódik egymáshoz. Azonban technológiai alapon is az ilyen csoportosítás ellen szól, hogy a másik készlethez sorolt 1. korszó révén átfedés van közöttük. Továbbá, ha az utólag is felvihető díszítést, a térhatás fokozására használt gyűrűsponcot nézzük, akkor a vele azonos módon egy darab anyagból kialakított tárgyak közül csak a 3. korszón van hasonló díszítés, így ezen technika használatának gyakorisága alapján erősebbnek tűnik a 2., 7., 8. edényekkel való kapcsolat. Ráadásul ez utóbbi tárgyak között a 7. korszó lábán és a 8. csésze fogóján az azonos méret azonos szerszám használatára mutat, s a 2. és 7. korszón megfigyelt hasonló könnyecsepp alakú ponc ezt a két edényt külön is összekapcsolja.³⁵ Meg kell jegyezni, hogy a 7. és 8. edényeknél – ezek a gyűrűsponc használata alapján éppen a 6. korszóhoz kapcsolódnak, és még nemrég is egészen más időhorizontba sorolták őket³⁶ – újabban azonos ponc használatát figyelték meg. Ez legalább díszítésük egykorúságára utal.³⁷

32 A vizsgálatokat végzők a régészeti leletek között nem találtak technológiai párhuzamokat. Freiberger–Bühler 2015, 11.

33 A nóduszos inda, a komló szerepére, feltételezhető kulturális hátterére: Szabó 2018.

34 Freiberger–Bühler 2015, 11.

35 Freiberger–Bühler 2015, 12.

36 Bálint 2004, 561-564., 283. kép.

37 Freiberger–Bühler 2015, 12.; Szabó 2022a.

Az, hogy az öt szorosan egymáshoz kapcsolódó korszó közül az első kivételével mindegyiken van rovásfelirat (3–6.), tovább erősíti összetartozásukat. Azonban ha a kincslelet egészét nézzük, akkor jól látható, hogy a tizennégy edényen látható rovásfeliratok³⁸ nem köthetők kizárólagosan a tárgyaknak készítés vagy akár díszítés szempontjából egyetlen csoportjához, azok már egy vegyes összetételű együttes darabjaira kerültek rá.³⁹ Időrendi szempontból ez egyben azt jelenti, hogy a rovásfeliratok nem tartozhatnak a folyamatosan formálódó leletegyüttes legkorábbi tárgyainak az időszakához. A 6. korszóhoz a sajátos készítéstechnológia vagy a díszítésnél a gyűrűsponccal növelt térhatás alapján kapcsolódó tárgyak kapcsolati hálója is az erősíti, hogy a leletegyüttes egyes tárgyai saját életük során eltérő módon és időszakokban kapcsolódtak egymáshoz. (9. kép) Az, hogy éppen mi az az alkalmi szervezőerő, akarat, ami hosszabb-rövidebb időre a készítés, díszítés, használat, feliratozás szempontjából összekapcsol tárgyakat, folyamatosan változhatott. A változás mögött a mesterek és a nyelvi közeg eltérése ugyanúgy állhatott, mint a pillanatnyi tulajdonosnak a használattal kapcsolatos igénye, kulturális háttere. Ezeket a változó kombinációban, adott esetben csak a kincslelet egy részét érintően felmerülő szempontokat a további vizsgálatok, csoportosítási kísérletek során mindenképpen érdemes lesz figyelembe venni.

A négy nyelvű rovásfeliratok

A 6. korszó alján négy, különböző nyelven rótt szó van, amelyek olvasata Vékony Gábor szerint ogur, magyar, szláv, alán nyelven egyformán a vízhez kapcsolódik.⁴⁰ Az 5. korszón ugyancsak kétféle, ogur és magyar nyelven olvasható felirat van, ami egyértelműen mutatja, hogy a kincs felhalmozásának időszakában többnyelvű környezettel kell számolni.⁴¹ A 6. korszó alján a szláv feliratban

38 Fehér 2020, 133–152. (2–6., 8–11., 15–17., 22–23.)

39 Robert Göbl és Róna-Tas András már korábban kimutatták, hogy a feliratok nagy része csak utólag került az edényekre (Göbl–Róna-Tas 1995, 31–35.).

40 Vékony 1987, 218.

41 Vékony 2004, 137–138.

olvasható (a 23. edényen is), ami Hosszú Gábor és Zelliger Erzsébet szerint a korai cirill írásból származik – az ottani megfelelője Ж –, és ennek az adaptálása a Kárpát-medencei rovásba nem történhetett meg a cirill ábécé létrejötte, vagyis a 893 és 927 közötti időszak előtt.⁴² Így – a készítés idejétől függetlenül – a 10. század első felénél nem korábban kellett lennie olyan időszaknak vagy időszakoknak, amikor a 6. korszóhoz különböző szempontból kapcsolódó 1–5., 7–8., 23. edényeket valamilyen kombinációban, részben vagy egészében, de együtt használták. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a kincs elrejtése sem történhetett ennél korábban.

A rovásfeliratokban, embertani adatokban, a régészeti leletekben, szokásokban egyaránt tükröződő, a honfoglaláskori népcsoportok különböző eredetére utaló adatok óhatatlanul is felvetik azt a kérdést: a több nyelvhez a korszakon belül több népcsoport, több kultúra, több eredetmonda, akár több hitvilág is tartozott?

A kutatás a Kárpát-medencében az itt élő szlávok mellett részben korábbi, szarmata⁴³ és török⁴⁴ népek továbbélésével is számol a magyar honfoglalás korában, és ez első pillanatra úgy tűnik, összhangban van a 6. korszó feliratainak négy nyelvével. A honfoglalók apai leszármazási vonalait a modern genetika szerint is (az Y-kromoszomális vizsgálatok alapján) több, különböző eredetű csoport alkotja, ezek közt a Bajkál–Altáj, Nyugat-Szibéria–Dél-Urál és a Fekete-tenger–Észak-Kaukázus területéről érkezők egyaránt voltak.⁴⁵ A Kárpát-medencén kívül hagyományosan a legmarkánsabb és legkutatottabb vonal a Dél-Urál és a Volga-Káma vidék térsége, jelen pillanatban a legtöbb genetikai információ is innen van.⁴⁶ Sajnos a sokoldalú alán-kaukázusi kapcsolatok ellenére, melyek már régóta és szinte folyamatosan napirenden vannak a honfoglaláskor kutatásában, ez a közbülső terület eddig éppen kimaradt a célzott genetikai vizsgálatokból, bár talán várható elmozdulás ezen a téren is.⁴⁷ Addig

42 Hosszú–Zelliger 2014, 187.

43 Fóthi 1991, 488.; Istvánovits–Kulcsár 2018, 433.

44 Róna-Tas 1995, 274.; 2001, 13.; Erdélyi–Pataky 1968.

45 Fóthi et al. 2020; Szécsényi-Nagy et al. 2021.

46 Csáky et al. 2020.

47 Szécsényi-Nagy et al. 2021, 152.

az eddigi régészeti megfigyelések alapján ebben az irányban csak a kapcsolat meglétét tudjuk érzékelni, annak genetikai hátterét, tartalmát még nem látjuk. Pedig a hagyományos nyelvfamodellnél ma már sokkal dinamikusabb és összetettebb változásokat mutató genetikai vizsgálatok segíthetnének például azt is megvilágítani, ha a 6. korszó felirata alapján a honfoglalás korában a Kárpát-medence népességének egy része alán nyelvű volt, akkor szükségszerű-e iráni szavainknak a korábbi sztyeppei átvétele, vagy egy részét – akár nyelvtörténeti fejlődésükkel együtt – maguk a beolvadó csoportok hozhatták magukkal.

A magyar kutatásban az utóbbi időben többször felmerülő szarmata továbbélés lehetőségével kapcsolatban nem kerülheti el a figyelmünket az, hogy a koraközépkori régészeti leletanyagban, temetkezési szokásokban nincs olyan a 9. századig folyamatosan követhető jelenség, szokás, amely az Alföld római kori iráni nyelvű és kultúrájú népességének továbbélését igazolná. Annak ellenére is, hogy a Kárpát-medencei régészeti anyag világosan mutatja, hogy a rézkortól a regölyi pannonokon, a szkíta kori és szarmata törzseken át egészen a honfoglalóink egy részéig vagy a 13. században érkező jászokig végső soron mindegyik népet összeköti a közös kulturális háttér. Ez azonban nem okvetlenül járt együtt a lakosság továbbélésével.⁴⁸ A folyamatosság nem területi és etnikai, hanem elsősorban a közös hagyományok, etnikai alapok, műveltségi elemek jelenlétében, kulturális kontinuitás keretében valósult meg. Hátterében azok az iráni gyökerű népek állnak, melyek újabb és újabb hullámokban szakadtak ki gyakorlatilag ugyanazon kultúrkörből – többnyire hasonló, de nem szükségszerűen genetikailag is rokon etnikai csoportokból –, és telepedtek le különböző időpontokban a Kárpát-medencében és Európa más részein is. A 6. korszó alán nyelvű felirata mögött is inkább ilyen, a honfoglalást valamivel megelőzően, de a régészeti párhuzamok alapján⁴⁹ leginkább azzal egy időben a területünkre érkező népességgel lehet számolni. Így a 6. korszó alján a perem belső oldalának szélén olvasható alán 𐰃𐰚 *dan* 'víz' szó ismét sokkal inkább egy olyan szál jelentőségére hívja fel a figyelmet, amely a Kaukázus előterében élő, az iráni kultúr-

48 Szabó 2020a.

49 M. Lezsák et al. 2018.

körbe tartozó népek felé mutat.⁵⁰ A 2. korszón – amely a gyűrűsponccal készített háttér alapján a 6. edényhez is kapcsolódik – látható ragadozómadár-jelenetnek is éppen ezen a területen található a legjobb párhuzamai.⁵¹

Az iráni népekhez tartozó szarmaták, alánok késői leszármazottai, a ma is a Kaukázusban lakó oszétek Nart-eposza és szokásai alapján ebben a körben jól értelmezhető honfoglaláskori fémművességünk számos kedvelt díszítőeleme is, mint például a rakamazi hajfonatkorongpáron⁵² a csőrében nóduzos indát, karmaiban fiókait tartó sas képe, vagy a tarsolylemezeken, szablyákon látható hálás szerkesztésű, jegyeiben a komlóra utaló indadíszek is.⁵³ Ez egyben azt is bizonyítja, hogy az ötvös nem csak egyszerű díszítőelemeket, jeleneteket helyezett ötletszerűen a tárgyakra, hanem tudatosan megtervezett, az adott közösségben érthető tartalommal töltötte meg azokat – amihez neki is legalábbis ismernie kellett az adott közösség világát. Az alán nyelvi emlék mellett a kapcsolódó két alakos ábrázolású korsó, a részleteiben is az Árpád-ház eredetmondáját tükröző⁵⁴ 2. és a szélesebb iráni hagyományrendszerben értelmezhető⁵⁵ 7. felhívja a figyelmet arra a kettőségre, amellyel honfoglaláskori hitvilágunk és díszítőművészetünk kutatása során folyamatosan találkozhatunk. Dienes István halottas szokásaink ugor kori emlékei kapcsán, éppen a Bashalmi temető 10. sírjában a szem és száj körül talált, jellegzetesen magyarnak tartott leletek alapján, már több mint fél évszázada felhívta a figyelmet arra, hogy ennek az örökségünk számos területén megfigyelhető, az Urálon túlra mutató jelenségnek is iráni eredete van. Mint írja, az obi ugorokhoz például a szemfedő a déli

50 Szabó 2022b.

51 Szabó 2021a; 2021b.

52 Fodor István számos érv, többek között az őseink és a kaukázusi alánok szomszédságára utaló bizonyítékok hiánya miatt elutasítja, és csak elméleti lehetőségnek tartja, hogy hajfonatkorongjaink egy részét közvetlenül az Észak-Kaukázusból is lehetne eredeztetni (Fodor 2014, 152, 107. jegyzet). Ennek azonban ellentmond például a Kaukázus északnyugati nyugati részéről, az Andrejevskaja scsel nevű lelőhelyről újabban közölt palmettadíszes hajfonatkorong (M. Lezsák et al. 2018).

53 Az indás növény komlóval való azonosíthatóságát bizonyítja az egyik permi ezüsttál is, amelynek realiztikus ábrázolásán egy ibex mögött murvalevelű komlótozók láthatók. (nehany-permi-ezrust.png (nyest.hu) 2020. 02. 10.)

54 Szabó 2021b.

55 Markov 2014.

műveltségekből terjedhetett el északra, „hiszen a szkíta- és szarmata kori sztyeppeken, Iránban, a késő alánoknál hosszú időn át dívott a szem- és szájlemezek használata.”⁵⁶ Korai észrevétele jól rávilágít arra, hogy az iráni hatásokkal már az ugor korban is találkozhattak elődeink, akár onnan is hozhatták e sajátos hagyományrendszer alapvető elemeit, de útjuk során az említett kaukázusi alánok felől is számos közvetlen hatás érhetette őket. A honfoglalóknak az embertani adatai, az újabb kutatások alapján kirajzolódó, erősen kevert genetikai képe is azt mutatja, hogy a magyarság különböző utakat bejáró etnikai csoportokból alakult ki, amelyek nyilvánvalóan többé-kevésbé eltérő hagyományokat, hitvilágot őriztek, eredetmondájuk is eltérhetett. Ezért számos vagylagosan megfogalmazott kérdés, mint a hagyományos ugor-török háború, vagy akár csak a sámán-táltos vita⁵⁷ lényegében talaját veszti. Sokkal izgalmasabb lesz a konkrétan vizsgált közösségen, akár egyetlen család hagyatékán belül is a helyes arányok megtalálása, amihez a Nagyszentmiklósi kincs újabb archaeometriai vizsgálatának eredményei alapján a négynyelvű rovásfeliratai miatt kulcsfontosságú 6. korszak kapcsolatrendszerének áttekintése az egyik fontos szálát jelentheti.

56 Dienes 1963, 110.

57 Fodor 2017.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bálint 2004.** Bálint Csanád: *A Nagyszentmiklósi kincs*. Balassi Kiadó, Budapest, 2004.
- Bühler–Freiberger 2018.** Birgit Bühler – Viktor Freiberger: *Der Goldschatz von Sânnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós)*. Falko Daim – Kurt Gschwantler – Georg Plattner – Peter Stadler (Hrsg.). Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2018.
- Csáky et al. 2020** Veronika Csáky, Dániel Gerber, Bea Szeifert, Balázs Egyed, Balázs Stégmár, Sergej Gennadjevich Botalov, Ivan Valerjevich Grudochko, Natalja Petrovna Matvejeva, Alexander Sergejevich Zelenkov, Anastasija Viktorovna Slepčova, Rimma D. Goldina, Andrey V. Danich, Balázs G. Mende, Attila Türk, Anna Szécsényi-Nagy: Early Medieval Genetic Data from Ural Region Evaluated in the Light of Archaeological Evidence of Ancient Hungarians. *Scientific Reports*, 10:19137. (2020) <https://doi.org/10.1038/s41598-020-75910-z> <https://www.nature.com/articles/s41598-020-75910-z>
- Daim et al. 2015.** Falko Daim – Kurt Gschwantler – Georg Plattner – Peter Stadler (Hrsg.): *Der Goldschatz von Sânnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós) – The Treasure of Sânnicolau Mare (Hungarian: Nagyszentmiklós)*. RGZM-Tagungen Band 25. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2015.
- Dienes 1963.** Dienes István: Honfoglalóink halottas szokásainak egyik ugorkori eleméről. *Archaeológiai Értesítő* 90. (1963) 108–112.
- Erdélyi–Pataky 1968.** Erdélyi István – Pataky László: A nagyszentmiklósi „Attila-kincs” lelet körülményei. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1968*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1968. 35–45.
- Fehér 2020.** Fehér Bence: *A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye 1*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2020.
- Fehér 2021.** Fehér Bence: Fehér Bence: Gondolatok a nagyszentmiklósi írások megfejthetőségének korlátairól. In: Vizi László Tamás – Horváth-Lugossy Gábor (eds.) *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2020*. Magyarságkutató Intézet, 2021. 137–158.

- Fodor 1973.** Fodor István: Honfoglalás kori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséhez. *Archaeológiai Értesítő* 100. (1973) 32–41.
- Fodor 2014.** Fodor István: Honfoglalás kori korongjaink és párhuzamaik. *Folia Archaeologica LVI*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2014. 133–185.
- Fodor 2017.** Fodor István: Sámánok voltak-e táltosaink? Megjegyzések Pócs Éva dolgozatához. *Ethnographia* 128. (2017) 2. sz. 510–523.
- Fóthi 1991.** Fóthi Erzsébet 1991. A Kárpát-medence avar korának összehasonlító embertani vizsgálata. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–1985/2*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1991. 483–502.
- Fóthi et al. 2020.** Erzsébet Fóthi – Angéla Gonzalez – Tibor Fehér – Ariana Gugora – Ábel Fóthi – Orsolya Biró – Christine Keyser: Genetic Analysis of Male Hungarian Conquerors: European and Asian Paternal Lineages of the Conquering Hungarian Tribes. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 12. (2020) 1. <https://doi.org/10.1007/s12520-019-00996-0>
- Freiberger–Bühler 2015.** Birgit Bühler – Viktor Freiberger : Der Goldschatz von Nagyszentmiklós / Sânnicolau Mare: Ergebnisse der goldschmiedetechnischen Untersuchungen und der Materialanalysen. In: Falko Daim Falko – Kurt Gschwantler – Georg Plattner – Peter Stadler (Hrsg.): *Der Goldschatz von Sânnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós) – The Treasure of Sânnicolau Mare (Hungarian: Nagyszentmiklós)*. RGZM-Tagungen Band 25. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2015. 9–42.
- Garam–Kovács 2002.** Garam Éva – Kovács Tibor: *A nagyszentmiklósi kincs – Az avarok aranya*. Helikon Kiadó, Budapest, 2002.
- Göbl–Róna-Tas 1995.**, Robert Göbl – András Róna-Tas: *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szentmiklós: eine paläographische Dokumentation*. Denkschriften 240, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse (Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission, Österreichische Akademie der Wissenschaften 31., Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 29.). Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1995.
- Hampel 1884.** Hampel József: Tanulmány a népvándorlaskori művészetről. *Archaeológiai Értesítő*, 4. (1884) 1–166.

- Hosszú–Zelliger 2014.** Hosszú Gábor – Zelliger Erzsébet: Többnyelvű feliratok a Nagyszentmiklósi aranykincsen. *Magyar Nyelv*, 110. (2014) 177–195.
- Istvánovits–Kulcsár 2018.** Istvánovits Eszter – Kulcsár Valéria: „...*aligha állhat nekik bármely csatarend ellent.*” *Egy elfelejtett nép, a szarmaták.* Nyíregyháza, Szeged, 2018.
- László 1970.** László Gyula: *A népvándorlás kor művészete Magyarországon.* Corvina, Budapest, 1970.
- László–Rácz 1977.** László Gyula – Rácz István: *A nagyszentmiklósi kincs.* Corvina, Budapest, 1977.
- M. Lezsák et al. 2018.** Gabriella M. Lezsák – Andrey Novichikhin – Erwin Gáll: The analysis of the discoid braid ornament from Andreyevskaya Shhel (Anapa, Russia) (10th century). *Acta Archaeologica Carpatica*, 53. (2018) 143–168.
- Markov 2014.** Nikolay Markov: About the Characters on Jugs N° 2 and 7 from the Nagyszentmiklós Treasure. In: Lyudmila Doncheva-Petkova – Csilla Balogh – Attila Türk (eds.): *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube.* Archaeolingua, Budapest, 2014. 93–106.
- Munkácsi 1901.** Munkácsi Bernát: *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben 1.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1901.
- Róna-Tas 1995.** Róna-Tas András: *A magyarság korai története.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 9. József Attila Tudományegyetem Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged, 1995.
- Róna-Tas 2001.** Róna-Tas András: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 16. Balassi Kiadó, Budapest, 2001.
- Schulze-Dörlamm 2010.** Mechthild Schulze-Dörlamm: Bemerkungen zu den jüngsten Elementen des Schatzes von Nagyszentmiklós und zum Zeitpunkt seiner Deponierung. *Antaeus*, 31–32. (2010) 127–142.
- Szabó 2017a.** Géza Szabó: Eastern myth elements in the West in light of the Nart sagas and the archaeological finds of the Carpathian Basin. *Nartamongæ*, XII. (2017) 1–2. sz. 85–109.
- Szabó 2017b.** Szabó Géza: Egy iráni ősvallás nyomai a Kaukázusban és a Duna mentén. In: Hubay Péter (szerk.): *Az igaz vallás.* Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 2017. 594–609.

- Szabó 2018.** Szabó Géza: Égi ajándék: a komló – a honfoglalás kori tarsolylemezünk díszítéséről. *Életünk*, LVI. (2018) 8–9. sz. 3–13.
- Szabó 2020a.** Géza Szabó: V. F. Miller and the Iranian Peoples of the Carpathian Basin. *Kavkaz-Forum*, Вып. 2. (2020) 102–112. <https://doi.org/10.46698/s7077-2537-2745-a>
- Szabó 2021a.** Szabó Géza: Kaukázusi régészeti és néprajzi megfigyelések a rovásfeliratos Nagyszentmiklósi kincs értékeléséhez az újabb archaeometriai vizsgálatok tükrében. In: Fehér Bence – Ferenczi Gábor (szerk.): Ősi írásaink II. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021. 175–236.
- Szabó 2021b.** Szabó Géza: A nő ábrázolása a Nagyszentmiklósi kincs 2. kor-sóján – értelmezési lehetőségek a kaukázusi régészeti és néprajzi párhuzamok, valamint az újabb kutatási eredmények alapján. *A női dimenzió*, 1. (2021/Tél) 1. sz. 33-45.
- Szabó 2022a.** Szabó Géza: Bühler, Birgitt – Freiburger, Viktor: Der Goldschatz von Sannicolau Mare (Recensio). *Proceedings of the National Museum of History, Sofia*. 34. (2022) 497-507.
- Szabó 2022b.** Szabó Géza: „Palmetta”, „karmos paripák”, „égberagadó turul”, „Csodafiúszarvas” – kaukázusi régészeti és néprajzi párhuzamok a honfoglalás kori hitvilágunk és díszítő művészetünk növény- és állat ábrázolásainak értelmezéséhez. *Ethnographia*, 133. (2022) 215-255.
- Szécsényi-Nagy et al. 2021.** Szécsényi-Nagy Anna – Szeifert Bea – Csáky Veronika – Mende Balázs Gusztáv: Archeogenetika és magyar őstörténet: Hol tartunk 2021 elején? *Magyar Tudomány*, 182. (2021) S1. 142–154. <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.S1.14>
- Szőke 1960.** Szőke Béla: Über die Beziehungen Moraviens zu dem Donaugebiet in der Spätawarenzeit. *Studia Slavica*, 6. (1960) 75–112.
- Vékony 1973.** Vékony Gábor: Zur Lesung der griechischen Inschriften des Schatzes von Nagyszentmiklós. *Acta Archaeologica Hungarica*, 25. (1973) 293–306.
- Vékony 1987.** Vékony Gábor: Spätvölkerwanderungszeitliche Kerbinschriften im Karpatenbecken. *Acta Archaeologica Hungarica*, 39. (1987) 211–256.
- Vékony 2004.** Vékony Gábor: *A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*. Nap Kiadó, Budapest, 2004.

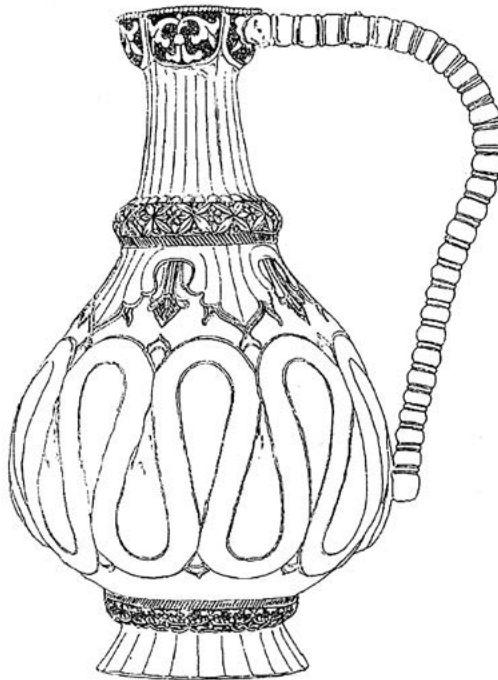
Vékony 2020. Vékony Gábor: A nagyszentmiklósi kincs történeti értékeléséhez. In: Fehér Bence – Ferenczi Gábor (szerk.): *Ősi írásaink*. Magyarországtudató Intézet, Budapest, 2020. 289–307.

Wamers 2015. Egon Wamers: Locus amoenus. »Becher 19« im Kontext der kontinentalen Kunst des 8. und 9. Jahrhunderts. In: Falko Daim – Kurt Gschwantler – Georg Plattner – Peter Stadler (Hrsg.): *Der Goldschatz von Sânnicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós) – The Treasure of Sânnicolau Mare (Hungarian: Nagyszentmiklós)*. RGZM-Tagungen Band 25. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2015. 71–119.

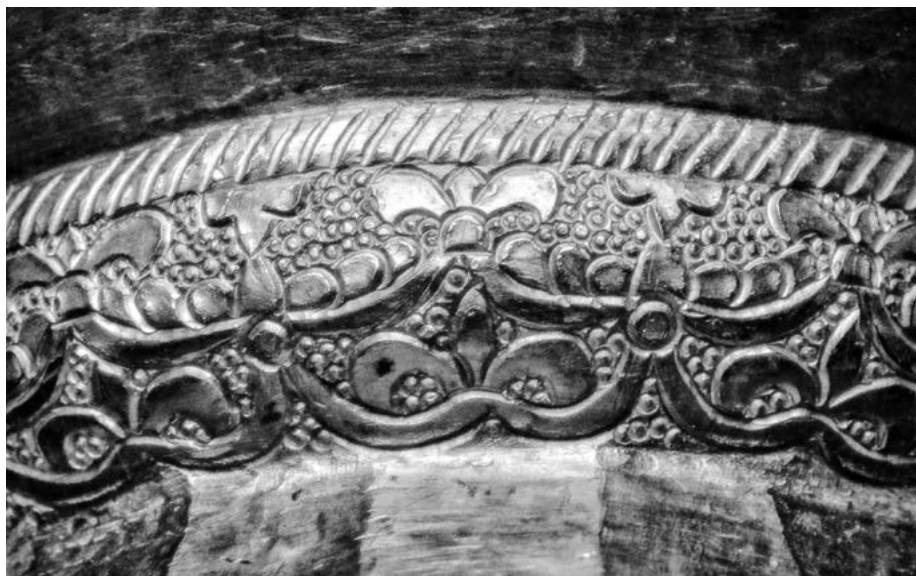
KÉPEK

1.kép: A Nagyszentmiklósi kincsnek a Magyar Nemzeti Múzeumban kiállított másolata (a szerző felvétele)

2. kép: A 6. korszó Hampel József rajza szerint (Hampel 1884, 9. ábra alapján)

3. kép: A 6. korszó a talpazatának és a felette kidomborodó, növényi díszítésű szalagnak a részlete (Bühler–Freiberger 2018, 141. tábla alapján)

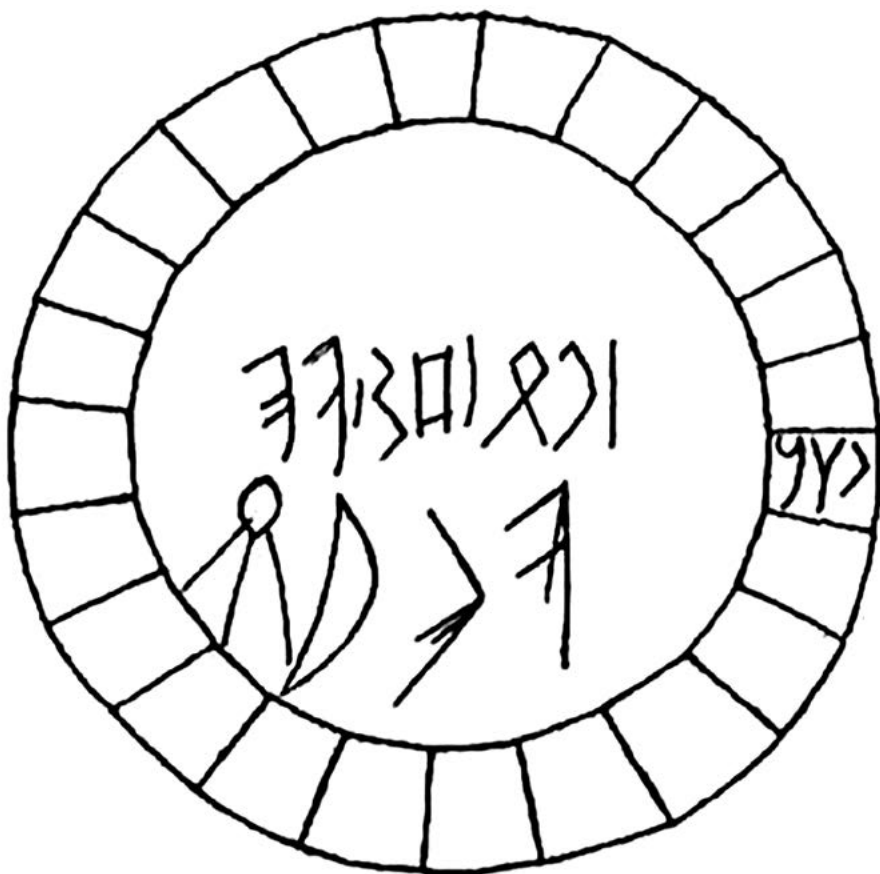
4. kép: A 6. korszak hasának felső részén körbefutó, szélesen lecsüngő levélkoszorú részlete (Bühler–Freiberger 2018, 136. tábla alapján)

5. kép: A 6. korszó szájának részlete lapos, a térhatás növelésére gyűrűsponccal leütött háttérű indákkal és az utólag ráforrasztott füllel (Bühler–Freiberger 2018, 134. tábla alapján)

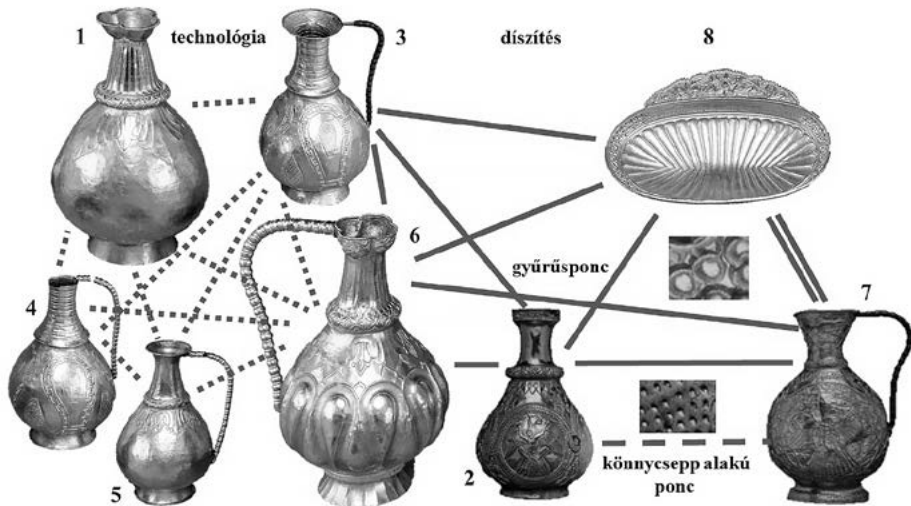
6. kép: A 6. korszak rézbelt rozetta- és virágmintákkal díszített nyakgyűrűjének részlete (Bühler–Freiberger 2018, 136. tábla alapján)

7. kép: A 6. korszó alján látható négynyelvű rovásfeliratok
(Hosszú–Zelliger 2014, 186., 3. ábra alapján)

8. kép: A 6. korszok aljának peremére rovásírással karcolt alán *dan* 'víz' szó (Bühler–Freiberger 2018, 141. tábla alapján)

9. kép: A 6. korszok kapcsolati hálójá az azonos készítési technológia és díszítés, a gyűrűs ponccal kiemelt háttér tekintetében

Comments on the chronology and the historical-archaeological background of the Nagyszentmiklós treasure on the basis of the recent results of the examination of jar 6

ABSTRACT: The Nagyszentmiklós treasure and its runiform inscriptions occupy a very special place in the study of the conquest era. As a continuation of the previous research, I try to shed light on how just three letters – one word – of the runic inscriptions reflect numerous problems that have been discussed for decades by representatives of various disciplines, but which have not yet been solved. We cannot postpone reconsidering questions such as the place and role of groups of people with different languages, ethnicities, cultures and world views among our conquering ancestors, or the limitations of genetic analyses and the usability of earlier historical, archaeological and even linguistic models. The data reflected in runiform inscriptions, anthropological data, archaeological finds and customs, indicating the different origins of the ethnic groups at the time of the conquest, inevitably raise the question of whether the quadrilingual inscription at the bottom of jar 6 was associated with several ethnic groups, several cultures, several origin myths, even several worlds of belief within the period. More recent observations suggest that many questions that have so far been formulated in the alternative, such as the traditional Ugric-Turkish war or simply the shaman-táltos debate, are essentially losing ground. It becomes much more exciting to find the right proportions within the specific community under study, even within the legacy of a single family. To this end, an important thread may be the overview of the relationship system of jar 6 – which is crucial because of its quadrilingual runic inscriptions – on the basis of the results of recent archaeometric investigations of the Nagyszentmiklós treasure.